

Test rodinného systému – připravovaná metoda rodinné diagnostiky

Irena Sobotková

Katedra psychologie FF UP, Olomouc

Diagnostika rodiny je jednou z aplikačních oblastí psychologie rodiny. V zahraničí je to perspektivní a významný obor, kdežto v České republice obor dosud nedostatečně rozvíjený. Diagnostika rodiny je ve srovnání s rodinnou terapií a poradenstvím zatím spíše na okraji zájmu. Svědčí o tom i počet publikovaných prací a frekvence příspěvků na odborných akcích.

Situaci v oblasti rodinné diagnostiky mám možnost sledovat nejen v České republice, ale i v mezinárodním kontextu, neboť jsem zástupkyní České republiky v mezinárodní profesní asociaci IAFP (the International Academy of Family Psychology)*. Zúčastnila jsem se kongresu IAFP v dubnu 2002 v Heidelbergu, kde byla právě rodinné diagnostice věnována jedna z nejvíce navštívených sekcí. Poprvé jsem tam měla možnost vidět Test rodinného systému na workshopu, který vedl autor testu, švýcarský psycholog Thomas M. Gehring. Test rodinného systému je kvalitní a v zahraničí osvědčený diagnostický nástroj. Poprvé vyšel pod názvem „Familiensystemtest“ v Německu roku 1993, poté byl přeložen do hlavních evropských jazyků a japonštiny. Dříve než popíšu samotný test, dovoluji mi krátkou obecnější úvahu.

V diagnostice rodiny, vycházející z obecně akceptovaného systémového přístupu k rodině, je daleko obtížnější situace než v diagnostice jedince. I když preferujeme klinické metody jako rozhovor a pozorování rodinné interakce a ve výzkumu bývá často důraz spíše na kvalitativní metodologii sběru, zpracování a interpretace dat, přesto je nezbytné mít k dispozici i dobré metody testové. Když se zaměříme na to, kolik jich skutečně máme, dospějeme k alarmujícímu zjištění. Jedinou dosud oficiálně vydanou a na slovenské populaci standardizovanou testovou metodou rodinné diagnostiky je Škála rodinného prostředí (Hargašová, Kollárik, 1986). Slovenští autoři Marta Hargašová a Theodor Kollárik ji upravili podle Family Environment Scale (Moos, Moos, 1981).

Diagnostika rodiny má svá specifika, proto do ní nemůžeme mechanicky přenášet metody určené k diagnostice osobnosti či interpersonálních vztahů. Často se ne zcela přesně předpokládá, že např. kresba rodiny dítětem nebo výpověď o tom, jak adolescent vidí své rodiče (ADOR), jsou metodami rodinné diagnostiky. Takto bychom pojímali rodinnou diagnostiku příliš volně a široce. Je ovšem třeba říct, že známé a osvědčené metody, jako jsou ADOR (Matějček, Říčan, 1983), Test rodinných vztahů (Mádrová, 1987) či Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině (Čáp, Boschek, 1994) jsou velmi cennými nástroji, které, jsou-li odpovědně použité a adekvátně interpretované, rovněž přinášejí zajímavé pohledy na rodinu. Mohou být také tvořivě využity v rodinné terapii (pohled dospívajícího dítěte na rodinu jako „zrcadlo“ pro rodiče apod.).

Rodinná diagnostika – v užším slova smyslu - je založena na tom, že získáme a porovnááme více výpovědí o rodině (jak jednotliví členové vnímají svou rodinu a vztahy v ní). Jde o zachycení tzv. vnitřní perspektivy. Dále bychom měli využít tzv. vnější perspektivu, tj. nezúčastněné pozorování rodinných interakcí. Velmi se doporučuje i zúčastněné pozorování, rozhovor psychologa s rodinou, společná analýza problému a zapojení psychologa do dění v rodině na principu partnerské spolupráce (alespoň na krátký čas, nejlépe opakovaně v rámci návštěv v rodině).

* <http://www.iafpsy.org>

V současné době se již **nutnost posílit oblast rodinné diagnostiky** projevuje u nás velmi zřetelně. Klinická, poradenská i výzkumná praxe vyžaduje vydání další kvalitní testové metody. Po dobrých metodách určených primárně (to je velmi důležité) k diagnostice rodiny volají nejen psychologové v terénu, ale i výzkumníci a státní činitelé, kteří potřebují navrhovaná opatření v oblasti rodinné politiky založit na solidních výzkumech rodin. Ty se ovšem provádějí obtížně, není-li dostatek metod. Potřebujeme testové metody vycházející ze systémového přístupu k rodině, odpovídající současným vědeckým poznatkům i potřebám odborné praxe.

Právě takovým testem je **Test rodinného systému**, v angličtině Family System Test – FAST (Gehring, 1998), který připravujeme pro vydání v české verzi v nakladatelství Testcentrum Praha. Zkratka FAST je opravdu přiléhavá, neboť „fast“ znamená rychlý. Individuální testování trvá 5-10 minut, skupinový test 10 – 30 minut. Teoretickým základem testu je strukturální teorie rodinných systémů a vývojová psychologie rodiny. Test je vhodný pro výzkum, klinickou a poradenskou praxi; pro diagnostiku, plánování intervence i k hodnocení účinnosti terapie. Test je vysoce efektivní, přináší řadu diagnosticky cenných informací. Nespornou výhodou také je, že je použitelný už od 6 let věku, pro různé typy rodin a nezávisle na jazyce.

První pilotní klinické studie s Testem rodinného systému byly provedeny v ambulanci Dětské a dorostové psychiatrie při Univerzitě v Curychu. Validizační studie proběhly v letech 1985-88 v Kalifornii na Stanfordské univerzitě s neklinickými rodinami a konečná verze testu byla dotvořena opět ve Švýcarsku při studiích s klinickými i neklinickými vzorky. Test má dobré psychometrické vlastnosti.

Popis testu

Jde o figurální techniku – respondenti rozmísťují figurky představující členy rodiny na šachovnicové pole. Testový materiál tvoří šachovnice (45 x 45 cm) rozdělená na 81 čtverec o straně 5 x 5 cm. Dále je k dispozici šest mužských a šest ženských figurek z přírodního dřeva o výšce 8 cm, s obličejem naznačeným jen očima a ústy. Tři páry figurek jsou barevné a slouží k exploraci a klinickému hodnocení kvalitativních aspektů vztahů v rodině. Další součástí testu jsou válcovité podstavce ve třech různých výškách.

Test rodinného systému lze použít jako individuální test, kdy zjišťujeme představy o rodině u jednoho respondenta (resp. klienta, pacienta - dle kontextu). Test můžeme rovněž předložit několika členům rodiny postupně či současně a to tehdy, když chceme pracovat s rodinnými subsystémy (například s rodičovským či sourozeneckým subsystémem). Pokud aspirujeme na diagnostiku rodiny v užším slova smyslu, administrujeme test celé rodině jako skupinový test.

Hlavním cílem aplikace testu je analýza rodinných procesů a vztahů; získání představy o tom, jak členové rodiny svou rodinu vnímají a jaká je jejich vzájemná interakce. Klasické dotazníky zaměřené na některé aspekty fungování rodiny zjišťují většinou jen to, jak jedinci rodinu vnímají. Zaměřují se tedy na percepci rodiny, na vnitřní perspektivu. Systematické pozorování rodinných interakcí, například když rodina plní zadaný úkol a je přitom snímána na videozáznam, představuje zase technicky a časově poměrně náročnou záležitost. Test rodinného systému umožňuje kombinaci obou přístupů – zjišťujeme, jak členové rodiny rodinu vnímají a současně přitom můžeme pozorovat jejich interakce.

Administrace testu má pět základních kroků:

- a) zaznamenání anamnestických údajů do testového formuláře
- b) zadání instrukcí k testu
- c) pozorování chování respondentů během testu
- d) zaznamenání reprezentace rodiny (tedy rozestavení figurek na šachovnici)
- e) provedení následných rozhovorů.

Respondenti jsou vyzváni k tomu, aby rozestavili figurky znázorňující členy rodiny na šachovnici tak, aby znázornili typickou situaci v rodině. Dalšími možnostmi je znázornění ideální či konfliktní situace v rodině. Výsledným znázorněním říkáme rodinné reprezentace. Po vytvoření jednotlivých znázornění je s respondentem veden krátký následný rozhovor, který objasní některé detaily, například jak dlouho tyto vztahy v rodině trvají nebo jak často se konflikt objevuje atd.

Vzdálenost mezi figurkami představuje první měřenou dimenzi – **kohezi**. Figurky umístěné na přímo sousedících čtvercích dosahují maximálního skóru koheze, větší vzdálenosti figurek symbolizují méně kohezivní vztahy. Použití různě vysokých podstavců pro vyvýšení figurek je základ pro měření druhé dimenze – **hierarchie** v rodině. Stejná výška figurek představuje rovnostářskou mocenskou strukturu, zatímco větší rozdíly ve výšce figurek odrážejí hierarchické vztahy. Každá dimenze je skórována jako nízká, střední nebo vysoká. Podle kombinace těchto dvou dimenzí klasifikujeme **typ rodinné struktury** jako vyvážený, labilně vyvážený či nevyvážený. Dále určujeme **flexibilitu** čili pružnost rodinné struktury a to tak, že sledujeme rozdíly mezi znázorněním typické a ideální situace v rodině, resp. mezi znázorněním typické a konfliktní situace v rodině. Podobně snadno vypočteme **rozdíly v percepci** rodiny mezi jednotlivými členy nebo mezi jednotlivými členy a rodinou jako celkem. Náročnější je již vytváření tzv. interaktivní reprezentace, tj. znázornění rodiny, na kterém se shodnou dva nebo více členů rodiny. Přitom rodinnou interakci pozorujeme, čímž získáváme další cenné diagnostické údaje. Velmi důležité je také zhodnotit kvalitu **generačních hranic** – máme možnost identifikovat mezigenerační koalice či převrácenou hierarchii, kdy je figurka dítěte vyšší než figurka rodiče.

Možnosti interpretace testových výsledků

Využijeme-li nejen přesný záznam vytvořených konfigurací rodiny, ale i údaje z následných rozhovorů s jednotlivými členy rodiny či s celou rodinou, získáme bohatý materiál k interpretaci. Test můžeme využít pružně v různých podobách a obměnách – můžeme srovnávat typickou, ideální a konfliktní reprezentaci u jednoho člena rodiny, dále tytéž reprezentace u různých členů rodiny. Srovnáváme, jak vidí rodinu její jednotliví členové, podle potřeby i s časovými odstupy. Kromě zkoumání a zachycení percepce rodiny jejími členy sledujeme, jak již bylo řečeno, i jejich interakci – pozorujeme, jak členové rodiny komentují znázornění rodiny vytvořené dalšími členy nebo jak zvládnou úkol sestavit obraz jejich rodiny společně. Kromě kvantitativních výpočtů je zde velký prostor i pro kvalitativní interpretaci. Pozorně sledujeme, v jakém pořadí respondent figurky umísťuje, jaké má při rozestavování figurek spontánní poznámky, zda nevynechá nějakou důležitou osobu z rodiny nebo znázorní i lidi, kteří do rodiny nepatří. V následném rozhovoru se ptáme na subjektivní význam konfigurací a dotazování můžeme tvořivě přizpůsobit potřebám případu (např. ptát se respondenta, jak podle něj vidí rodinu jeho rodiče atd.). Získaná data tedy můžeme zpracovat kvantitativně i kvalitativně, což je v psychologii rodiny doporučováno mnoha renomovanými autory. Získáme tak dobrý základ pro seriózní interpretaci testu.

Propojení diagnostiky a terapie

Test rodinného systému je nejen diagnostický nástroj, ale i terapeutický prostředek. Rodina během testování plní určitý úkol – rozmísťuje figurky. To je situace, na kterou lze velmi vhodně navázat diskusí o terapeutických cílech práce s rodinou. Rodinu tedy můžeme snadno zaangažovat do plánování, realizace a hodnocení výsledků terapie s pomocí jednoduchého názorného materiálu. Aktivní spolupráce rodiny je základním principem tzv. interaktivního přístupu k diagnostice a terapii rodin (Gehring, Debry, Smith, 2001). Je rovněž jedním z předpokladů účinnosti terapie.

Závěr

V současné době probíhají závěrečné práce na překladu příručky k testu. Připravujeme projekt zkušební administrace české verze testu a to na pracovišti výzkumném, klinicko-psychologickém i akademickém. Věřím, že Test rodinného systému bude zajímavý a užitečný pro psychology pracující ve výzkumu, v rodinném poradenství, v klinické práci s dětmi a jejich rodinami, dále pro rodinné terapeuty i na akademické půdě při výuce diagnostických metod. Pokud se naučíme využívat možnosti testu, budeme mít k dispozici nástroj, který nám pomůže lépe porozumět organizaci a dynamice rodinných vztahů.

Literatura:

Čáp, J. & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Brno : Psychodiagnostika.

Gehring, T. M. (1998). *Family System Test (FAST)*. Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers.

Gehring, T. M.; Debry, M.; Smith, P.K. (eds.) (2001). *The Family System Test: theory and application*. Hove : Brunner – Routledge.

Hargašová, M.; Kollárik, T. (1986). *Škála rodinného prostředí*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy.

Mádrová, E. (1987). *Test rodinných vztahů zachycující citové vazby dítěte*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy.

Matějček, Z.; Říčan, P. (1983). *ADOR. Dotazník rodičovského jednání a postojů pro adolescenty*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy.

Moos, R.H.; Moos, B.S. (1981). *Family Environment Scale (FES)*. Palo Alto : Consulting Psychologists Press.

SOBOTKOVÁ, Irena. Test rodinného systému – připravovaná metoda rodinné diagnostiky. In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 4 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.